

Velikanović).

Očito je da taj glagol *omahnuti* ima usporedan drugačiji oblik, *ománuti* 'podbaciti, iznevjeriti očekivanja, promašiti, zakazati'; za to *omanuti* za koji je u Anićeve rječniku dana oznaka da se radi o riječi koja pripada razgovornom jeziku, onom što se opisuje kao "kako se obično kaže" i slično, te oznaka da "riječ pripada izvornom govorniku bez utjecaja normativnosti književnog života ili da je vezana uz život tradicionalnog seoskog života", to jest da je to od onoga "kako narod kaže". (Odnos *omahnuti* : *omanuti* podsjeća na odnos *gruhnuti* : *grunuti*, s drugačijom razdiobom upotrebe.) – U rječniku dviju Matica s glagola *omanuti* upućuje se na *omahnuti*.

Možda ima i nekih ukrštanja značenja s veoma sličnim glagolom *omàknuti*

se, omaknēm se, za koji je u Anićeve rječniku dano značenje 'dogoditi se bez voljnog poticaja, slučajno' i 'izmaknuti se, izbaciti iz ležišta, pasti'.

Iz svega toga vidi se da rječniku hrvatskoga književnoga jezika pripada imenica *omaška* i glagoli *omahnuti, omanuti*.

Imenica *omaška* zaista označava previd, zabunu, nehотиčnu pogrešku (ne samo u govoru i pisanju), pogrešan potez, propust, nešto takvo što se dogodilo u brzini, slučajno – i upravo zato što ima takva značenja – ne samo jedno –, ona se ne može uvijek zamijeniti nekom od tih riječi ili nekim od tih sklopova.

Alemko Gluhak

OSVRTI

O PRAVOPISU I DVOGLASNIKU PISANOME IJE

U hrvatskome jezikoslovlju ima toliko posla i toliko hitnih i važnih tema da je zaista neprikladno gubiti vrijeme na nepotrebne polemike, ali ponekad smo svi ipak na to prisiljeni. Mislio sam da sam o dvoglasniku kao refleksu starohrvatskoga dugog jata rekao već sve što sam imao reći, ali pokazalo se da se opet moram vratiti toj staroj temi.

U polemici o pravopisnim pitanjima, koja se već duže vrijeme vodi između dvojice hrvatskih lingvиста, Stjepana Ba-

bića i Ive Pranjkovića, iskrsnulo je i moje ime u vezi sa spomenutim dvoglasnikom. Još godine 1995. u 5-6. broju *Republike* Pranjković (str. 187.) osporava rješenja u *Pravopisu* koja su bila potaknuta postavkama u nekim mojim radovima:

"U Pravopisu je posve problematično riješen status tzv. jata, ako se uopće može reći da je riješen. Dugi se refleksi jata (npr. u obliku *dijete*), koji se u Pravopisu naziva dvoglasnikom *ie*, smatra naime posebnim fonemom. Ostali se refleksi očito ne smatraju posebnim fonemima: ni kratki jat, npr. *djeteta* (on se naziva "glasovnim skupom *je* koji se piše sa *je*" /39/

ili "kratkim izgovorom dvoglasnika *ie*" / 60/), ni produženi jat, npr. *sjēnā* (on se jednostavno zove "produženo *je*" /41/), ni tzv. ekavski, npr. *vremena* odnosno ikavski refleksi, npr. *vidio*. Prema tome, u dugome slogu s jatom (*dijete*) imamo jedan fonem; ako se međutim isti taj slog skraćuje (*djeteta*), onda umjesto jednoga imamo dva fonema. Takav opis predstavlja presedan ne samo kad je riječ o fonološkom sustavu hrvatskoga jezika nego i kad je riječ o sustavu zdravoga razuma."

Naveo sam duži izvadak iz Pranjkovićeva teksta kako bih se osigurao od eventualnoga prigovora da se služim istrgnutim citatima. Tvrdnje koje se iznose u tome navodu nisu baš jasne i valja ih raščlaniti na najmanje segmente pa ih onda analizirati, uzimajući u obzir različita moguća značenja.

Prvo se tvrdi da je u Pravopisu problematično riješen status tzv. jata ako je uopće riješen. No u Pravopisu se pitanje jata uopće ne postavlja, pa se onda i ne rješava. O praslavenskome i starohrvatskom jat u govori se u povijesno-poredbenim istraživanjima, a raspravljajući o suvremenome standardnom jeziku možemo govoriti samo o dvoglasniku pisano-me u postojećem hrvatskome slovopisu (grafiji) slovnim slijedom *ije*, dakle jednako kao i glasovni slijed *i+j+e*. Samo usputno i neobavezno može se (ali ne mora) napomenuti kao dijakronijski komentar da taj dvoglasnik potječe od starohrvatskoga dugog jata, to jest da je njegov refleksi. Prema tome, Pranjković zapravo smatra da je u Pravopisu dugi refleksi jata loše obrađen i da taj refleksi u suvremenome jeziku nije dvoglasnikom.

Sljedeći je prigovor što se refleksi nekadanjega dugog jata (npr. u *dijete*) zove dvoglasnikom i smatra posebnim fonemom. Što se tiče naziva, zamjerka je

besmislena. Može se raspravljati o tome je li riječ o dvoglasniku ili nije, ali ako jest, kako smatraju pisci Pravopisa (i ja), onda se dvoglasnik (diftong) može nazivati samo dvoglasnikom (ili diftongom). Je li taj dvoglasnik ujedno poseban fonem ili nije, o tome se može raspravljati. Ima u jezicima mnogo primjera da se lingvisti ne slažu radi li se u pojedinome slučaju o fonemu ili ne. Može se dakle govoriti i o tome što je zapravo pisano *ije* u *dijete*. Pranjković očito smatra da nije dvoglasnik i da ne predstavlja poseban fonem. To je njegovo mišljenje i on ima pravo na svoje mišljenje, naravno. Samo, mišljenja valja i dokazivati.

Dalje se zamjera što se ostali refleksi jata ne smatraju fonemima kao dvoglasnički refleksi (razumije se, ako pisci Pravopisa imaju pravo da se radi o dvoglasniku). Taj je prigovor nerazumljiv, nije jasno što Pranjković zapravo osporava. Misli li da pisci ne smatraju *i* u *vidio* i *e* u *vremena* fonemima kao svaki drugi *i* i *e*, onda piscima prigovara nešto što oni nikada nisu tvrdili. Ako pak smatra da shvaćanje slovnoga slijeda *ije* u *dijete* kao posebnog fonema povlači za sobom i da su *i* u *vidio* i *e* u *vremena* samostalni fonemi, različiti od "običnih" *i* i *e*, onda nije u pravu. Svaki *i* i svaki *e* fonemi su /i/ i /e/ bez obzira na podrijetlo i bez obzira na to je li dvoglasnik poseban fonem ili ne.

Još bi čudnovatija i neobičnija bila pretpostavka da bi, ako je *ije* u *dijete* poseban fonem, i glasovni skupovi *je* u *djeteta* i *jē* u *sjēnā* morali također biti fonemima. Takvu pretpostavku Pranjković doduše ne iznosi baš izričito, ali iz formulacije i to proizlazi. I dalje, nije valjda prigovor što se glasovni skup *je* naziva "glasovnim skupom *je* koji se piše *je*" ili što se *jē* jednostavno zove produ-

ženo jē.” Oba ta naziva u Pravopisu odgovaraju stvarnomu stanju i /je/ u *djeteta* savršeno je isto kao /je/ u *odjek*, a /jē/ u *sjēnā* kao /jē/ u *odjēkā*, gdje nikada nije bilo jata. Pranjковиć je pak u pravu kada zamjera što se *jē* naziva na jednom mjestu “kratkim izgovorom dvoglasnika ie”, no taj je slučajni promašaj i sam Babić priznao u 43. godištu *Jezika* (str. 64.), ali sam Pranjковиć griješi kad *jē* naziva “produženim jatom”.

Pogriješka je i kada Pranjковиć *i* u *vidio* i *e* u *vremena* naziva ikavskim i ekavskim refleksom. To jesu refleks *i* i refleks *e*, ali nisu ni ikavski ni ekavski u smislu koji ti terminski pridjevi imaju u hrvatskome jezikoslovlju, prvenstveno u dijalektologiji.

I na koncu. Pranjковиć se iščuđava što se u Pravopisu *ije* u *dijete* smatra jednim fonemom. *a je* u *djeteta* dvama fonemima. No što je tu čudno? Dvoglasnik u *dijete* sadrži neslogotvoran glasovni skup prikazan slovima *ij* (ja ga u znanstvenim raspravama bilježim simbolom *ij̄*, dakle kao zanijekan *ij*), koji se ne poklapa ni s jednom fonološkom stvarnosti hrvatskoga jezika – to nije fonem /i/, koji je slogotvoran pa bi se radilo o dva sloga /i/ + /e/ sa zijevozom, nije neslogotvorni fonem /j/ (o tom poslije), nije ni silabičan dvofonemski slijed *ij*, kakav u hrvatskome inače postoji i dolazi ispred svih vokala (šija, šije, šiji, šiju, šijom). U takvim slučajevima fonologija pruža dvije mogućnosti. Ili je *t a j ij* poseban fonem, koji dolazi *s a m o* ispred /ē/, ili je pak cijeli sklop dvoglasničkim fonemom. Trećega nema. Prvo je rješenje slabije, u jezicima veoma rijetko i samo iznimno nalazimo foneme koji dolaze samo ispred jednoga fonema, ali diftonški fonemi, ako i nisu česti, ipak nisu ni rijetki. Unekoliko je slaba strana tog rješenja što je to onda

j e d i n i dvoglasnički hrvatski fonem, ali ni to nije nikakav izniman slučaj u fonemskim inventarima. Što se pak tiče slijeda *je*, očito je da je to fonemski slijed /je/, što se vidi iz usporedbi s riječi *odjek*. O svemu tome opširnije govorim u velikoj gramatici HAZU.

U nastavku polemike Pranjковиć se u *Republici* (1996. dvobroj 5-6) opet vraća na “jatovsku” problematiku. Navodim sa str. 29. jedan karakterističan ulomak:

“U vezi s tzv. refleksima jata postavio sam sasvim konkretno pitanje na koje Babić nije odgovorio, a to pitanje glasi: kako to da se u Pravopisu dvosložni refleks jata koji se javlja u dugim slogovima tretira kao jedan fonem (dvoglas *ie* koji se piše *ije*, npr. *dijete*), a kada se taj isti slog skraćuje (npr. *djeteta*), onda na mjestu jednoga fonema imamo dva. Umjesto da to objasni, on priča kako je to objasnio Brozović i tvrdi da je to objašnjenje jasno svakome laiku. Ja mislim da to nije objasnio ni Brozović, a i da jest, Babić to nije razumio jer mu inače to ne bi bilo teško ponoviti i u odgovoru.”

O dvojbi *jedan fonem* / *dva fonema* već sam dovoljno govorio. Zanimljivo je pak nešto drugo. Pranjковиć naime sam sebe ne navodi točno. U njegovu prvome ovdje donesenu citatu kaže se “u dugome slogu s jatom (*dijete*)” i onda “isti taj slog”, a sada kaže da je u *dijete* “dvosložni refleks jata” pa onda opet “isti taj slog”. Izlazi dakle da je riječ o nekakvu “dvosložnome slogu”. Moram priznati da takvo nešto nalazim prvi put u svojoj prilično dugoj jezikoslovnoj karijeri. Što se pak tiče pitanja jesu li pisci Pravopisa i sam Babić među njima dobro razumjeli moje postavke, slobodno mogu reći da jesu pa nemam nikakva prigovora.

Trebalo bi ipak konačno znati što Pranjковиć zaista misli o tome što je

zapravo ono što pišemo troslovnim slijedom *ije*. Tvrdi da nije riječ o dvoglasniku, ali ne znamo o čemu se onda radi: o dvosložnome refleksu jata, o jednome slogu (kakvu?)? No Pranjković se ipak izjašnjava odbacujući i pomisao da bi se on slagao s onima što su nametali troglasnički slijed *ije* (to jest /i/+j/+e/). Izričito kaže (str. 29.):

“...Ja naime nigdje nisam rekao ni napisao da bi trebalo insistirati na troglasničkom slijedu niti sam branio nametanje toga slijeda, niti je u mom napisu o tome riječ, nego sam se, nasuprot tome, svojedobno javno zalagao za to da se taj troglasnički/troslovnički slijed uopće ne piše, nego da se umjesto njega piše dugo *je*. Time bi se, ako ništa drugo, podigla razina pismenosti, a riješila bi se i, po mom sudu, posve lažna dvojba radi li se u tzv. dugom jatu o dvoglasu ili ne radi. Naime, ako se radi (tj. ako je to fonetska činjenica), i onda je to fonološki zanemarivo jer bi to bio jedini dvoglas u hrvatskome fonološkom sustavu.”

Dakle, sada je jasno – Pranjković smatra da je *ije* u dijete zapravo dugo *je*, to jest /jē/. Ostavimo po strani što Pranj-

ković ipak dopušta da se možda i radi o dvoglasniku, ali da on navodno nije fonološkom činjenicom zato jer bi bio jednim dvoglasnikom u hrvatskome fonološkom sustavu, to jest fonemskom inventaru. O tome sam već rekao što treba, a zadržimo se samo na tvrdnji da treba pisati slovni slijed *je*, upravo /jē/. No ako fonetske činjenice u istim okolnostima imaju svaka svoje značenje, onda se radi o fonološkoj opoziciji, to jest o raznim ne samo fonetskim nego ipak i fonemskim stvarnostima. Ne tvrdi valjda Pranjković da su prvi slogovi ako možda ne fonetski, a ono bar fonemski isti u oblicima

djēdo i dijēte
 sjēnā (G mn.) i sijēdā (pridjev)
 vjērā (G mn.) i vijēčā (prezent)
 mjērā (G mn.) i mijēšā (prezent), i sl.,
 ili možda čak i u
 ljētā (G mn.) i lijētā (prezent)
 njēgā (G mn.) i nijēmā (pridjev).

I u polemici treba mjere, i jasnoće, i činjenične istine, i znanstvene odgovornosti. Inače se spuštamo na razinu žutoga tiska.

Dalibor Brozović